

Kadın, İşçi, Genç: Kadın İşçilerin Hayat Hikâyelerinde Gençlik Dönemi

Nalan Mumcu

Hacettepe Üniversitesi

[ORCID: 0000-0003-1590-251X](https://orcid.org/0000-0003-1590-251X)

nlnmmc@gmail.com

Öz

Kadınlar hayatlarının farklı dönemlerinde, farklı yaşlarda ve farklı tarihsel dönemlerde ataerkinin de kapitalizmin de farklı yüzlerini deneyimliyorlar. Bu makale hayat hikâyelerini dinlediğim 25 kadın işçinin gençlik dönemi anlatılarını merkeze alarak yaşın toplumsal anlamını, kadınlık ve işçilik deneyimi odağında yeniden düşünmeyi amaçlıyor. İşçi, kadın ve genç olmanın maddi gerçekliğinin iktidar tarafından nasıl üretildiğinin ve yeniden üretildiğinin bilgisi kadar, hatta daha çok, öznelerin bu gerçeklikle toplumsal yaşamın birçok alanında nasıl karşılaştıklarını, zaman zaman bunları nasıl eğip büktüklerini ve kendi hareket alanlarını nasıl açtıklarını mesele ediyor. Genç kızların ev ile kurdukları ilişkileri; para kazanmanın farklı anlamlarını; evin dışını, arkadaşlık ve flört ilişkileri üzerinden konu ediyor.

Anahtar Kelimeler: gençlik, işçilik, kadınlık, deneyim, hayat hikâyesi

•••••

Geliş tarihi: 22 Kasım 2023 • Kabul tarihi: 11 Aralık 2023

•

Araştırma Makalesi

<http://federgi.ankara.edu.tr>

federgi • 2023 • 15(2) • 84-119

DOI: 10.46655/federgi.1394703

Women, Worker, Young: Youth in the Life Stories of Women Workers

Nalan Mumcu

Hacettepe University

[ORCID: 0000-0003-1590-251X](https://orcid.org/0000-0003-1590-251X)

nlnmmc@gmail.com

Abstract

Women experience different facets of patriarchy and capitalism at various stages of their lives, at varying ages and in various historical periods. At different ages, they encounter different forms of domination and create different spaces for themselves. This article aims to rethink the social meaning of age with a focus on the experience of womanhood and labor, focusing on the youth narratives of 25 women workers whose life stories I listened to. As much as, or even more than knowing how the concrete reality of being a worker, a woman and a young person is produced and reproduced by power, it is also about how subjects encounter this reality in many areas of social life, how they bend and twist its meanings, and how they grow in their capacity for agency. This study deals with relations with the home, the different meanings of earning money, female friendships and dating.

Keywords: youth, labor, womanhood, experience, life stories

•••••

Arrival date: 22 November 2023 • Acceptance date: 11 December 2023

•

Research Article

<http://federgi.ankara.edu.tr>

federgi • 2023 • 15(2) • 84-119
DOI: 10.46655/federgi.1394703

Giriş

Hayat hikâyeleri bireyi tarih içerisine yerleştirir. Tarihten ayrı birer ada olmadığımızı hatırlatır ve varlığımızın bireysel boyutunu komünal bir boyuta taşır (Randall 2014, 33). Ancak kadınların hayat hikâyeleri uzun yıllar boyunca hem tarihin hem de biyografik anlatının dikkatini çekmemiştir. “İyi bir evlat, iyi bir kız kardeş, iyi bir eş ve sonra iyi bir anne olmaktan başka amaç taşımadığı, taşımayacağı düşünülen ‘sessiz’ ve ‘olaysız’ hayatlarının kimseye ilginç gelmeyeceği” düşünülmüştür (Tekcan 2011, 147). Bu makale Çerkezköy’de, bir sanayi kentinde yaşayan ve çalışan çoğu tekstil işçisi 25 kadının “sessiz ve olaysız” hayat hikâyelerindeki gençlik dönemi anlatılarını gündemine alıp kadın, işçi ve genç olmanın anlamını feminist bir bakış açısıyla yeniden sorgulamaktadır.

“Artık çocuk değilsin” ile “dur bakalım daha o kadar büyümedin” arasında geçen gençlik yıllarında, gencin ne zaman çocuk ne zaman yetişkin

görüleceği, toplumsal normlara ve egemen olanın çıkarına göre değişir. Yaşın deneyimi ve onun toplumsal anlamı, mevcut iktidar ilişkilerinden de, bu ilişkilerin yarattığı ayrıcalıklardan ve ayrımcılıklardan azade değildir. Yaş bu nedenle doğumumuzdan bu yana geçen yılların kronolojik artışı ile çıkan matematik hesabından daha fazlasını, sosyolojik ve feminist bir bakışı hak eder. Çünkü toplumsal cinsiyet ve sınıf gibi yaş da “toplum içerisinde bireylerin hangi gruba dâhil olacağını ve dâhil olduğu grup içerisinde hem uyması gereken kuralları hem de deneyimlerini şekillendiren bir unsurdur.” (Pamuk 2018, 74) En önemlisi yaş bir kontrol aracı olarak kullanılır (Gubrium vd. 1994 akt. Laz 1998, 109). Bu nedenle yaş kategorilerini ve onlara yüklenen anlamı sorgulamak, eşitsizlik süreçlerini, egemen ideolojileri ve öznelerin bu ideolojilerle ne yaptığını analiz etmek açısından verimli bir bağlam sunar. Yaşla bağdaştırılan hak ve ödevleri, bunlara göre belirlenen itaat ve özgürlük alanlarını, buradaki kaygan ve katmanlı zemini en iyi görebileceğimiz dönemlerden bir tanesi de gençliktir.

Çalışmada kadın işçilerin gençlik dönemi anlatıları üç başlık altında ele alınacaktır: ev ve aile ile kurdukları ilişkiler, ekonomik ilişkiler ve (evin) dışı ile kurdukları ilişkiler. Bu başlıklar birbirinden ayrı şekilde kurgulanmış olsa da birbiriyle sıkı sıkıya bağlantılı anlatılardır. Çalışmanın amacı, kadın işçilerin hayat hikâyelerini merkeze alarak; söz konusu toplumsal ilişkiler arasındaki bağlantıyı ev ile fabrika, aile ile arkadaşlık, ev içi emek ile ücretli emek arasındaki kurgusal ayrımı sorgulamaktır. Bunu yaparken de farklı genç kızlık kategorilerini, gençlik dönemi ekonomisini, tüketimi, çeyizi, iş arkadaşlığını ve flörtleri konu etmektedir. Kadın işçilerin gençlik dönemi hikâyeleri elbette bu makaledeki seçkiyle sınırlı değildir. William Randall’ın dediği gibi “hayat hiçbir zaman ‘bir şey’ ya da ‘herhangi bir konu’ hakkında değildir, hikâye de değildir” ve “kimse sadece tek bir hayat hikâyesine sahip değildir.” (2014, 12-40)

Kadın İşçilerin Hayat Hikâyeleri Üzerine Düşünmek, Konuşmak ve Yazmak

Kadın işçilerin hayat hikâyeleri üzerine düşünmek kadınlık, işçilik ve yaşın deneyimlenmesini, birbirinden bağımsız evrenlerde ilerleyen ve bir noktada kesişen özgüllükler olarak değil de “birbiri ile iç içe geçmiş toplumsal ilişkiler” (Savran 2022); “birbirini şekillendiren süreklilikler” (Young 1994) olarak görmeyi gerektirir. Söz konusu deneyim alanları “önceden oluşmuş, tamamlanmış, farklı kimliklerin kesişmesinden ziyade devinim içindeki toplumsal ilişkilerin birlikte ortaya çıkardığı somut durumlar” olarak ele alınmalıdır (Savran 2022, 13). Sınıf, toplumsal cinsiyet ve yaş gibi iç içe geçmiş üç toplumsal hiyerarşi kategorisinin izlenebileceği deneyim alanı da bir o kadar büyüktür. Geçmişle bugünü, bugünle geleceği iç içe geçiren bir sürece, doğumundan ölümüne bir hayatın olabilecek tüm evrelerine, başından sonuna bir hayatın kendisine, hatta kendinden öncesine ve sonrasına referans verir. Kamusal ve büyük başarılarla odaklanan geleneksel biyografik bakışın karşısına feminist bakışı koymak, hayat hikâyesine dâhil en küçük bir parçanın bile kolektif geçmişe ve bugüne dair verdiği ipucunun peşine düşmek demektir. Bununla birlikte kadınların tekil hikâyelerini dinlemek ve bunları kolektif bir hikâyenin birbirine yaslanan parçaları olarak yorumlamak iki yönlü bir zorluk ve tehlike barındırır. Bunlardan ilki kadınların özneliğini, hatta tekilliğini koruyarak, ama liberal bir bireyciliğe de düşmeden, hikâyelerini kolektifleştirebilmektir. Diğeri de bunu yaparken işçi kadınları yekpare bir grup olarak ortak ve tek bir kimliğe sahiplermiş gibi göstermemektir. Young (1994), bu ikilemi çözmek için Sartre’ın Diyalektik Aklın Eleştirisi’nden ödünç aldığı süreklilik (serialty) kavramını yeniden tanımlar ve “süreklilik olarak toplumsal cinsiyet” (gender as seriality)¹ kavrayışını önerir. Kavram, grup olmak için gösterilen aktif çabasının aksine, mevcut koşullar ve yapısal şartlar altında bir sosyal varoluş düzeyi tanımlar. Bu kavrayış tüm kadınların

ortak bir kimliğe sahip olduğunu ima etmeden, kadınları bir kolektif olarak görmemizi sağlar. Katılımcılar, kadın ve işçi olmak, Çerkezköy’de yaşıyor ve çalışıyor olmak, 35-40 yaşları arasında olmak gibi bir saha araştırması için yeterli ortaklıkları bulunduruyor gibi görünse de birçok açıdan birbirlerinden farklılar. Çoğu farklı coğrafyalardan göç etmiş, o coğrafyanın kültürünün taşıyıcısı durumundalar. Eğitim durumları da farklı; aralarında ortaokulu terk eden de liseye kadar okumuş olan da var. Ancak özellikle çocukluk ve gençlik dönemlerindeki benzer yapısal koşullar, kısıtlanan hareket alanları ve alan açma pratikleri, onları bir sürekliliğin parçası, toplumsal kolektiviteler olarak görebilmeyi sağlıyor. Feminist bir metodoloji olarak kolektif biyografinin işaret ettiği gibi hatırlanan olayların tekil gerçekliklerini tanımlamak yerine, bu olaylardaki güçlerin, duygulanımsal ve maddi koşulların anlamlandırıldığı bir sorgulama ve çözümleme evrenine odaklanmak, birçok kadının hayat hikâyesi parçalarıyla ne yapılabileceği ve bunun neden önemli olacağı konusunda ipucu veriyor (Gannon ve Gonick 2019, 207).

Hem araştırmanın ve görüşmelerin yapısal sınırlılıkları nedeniyle hem de oto/biyografik anlatının doğası gereği, hiçbir görüşme bütünlüklü bir anlatı halinde değildi. Sıklıkla zamansal sıçramaların olduğu görüşmelerde hiçbir katılımcıya baştan sona tüm sorularımı sormadım. Katılımcıların bir kısmıyla ilk sorunun cevabını saatlerce konuştuk. Birisinin konuşmak istemediği bir konu hakkında başka bir katılımcı uzun uzun konuşabiliyordu. Özetle her bir görüşme fragmanlardan oluşuyordu. Bu anlatılardaki en küçük parça bile kolektif geçmişimizi ve bugünümüzü nasıl aydınlatacağımızı keşfetmemize yardımcı olup, parçalı ve tamamlanmamış yollar hakkında daha fazla düşünmemizi sağlayabilir (Rogers ve Cuming 2018). Türlü sınırlılıklar nedeniyle parça parça elde edinebildiğim bu hayat hikâyeleri fragmanları ile ne yapabileceğim konusunda ilham verici olan bir diğer yöntem prosopografi oldu. Prosopografi eski Yunanca’da yüz-suret anlamına gelen proponon kelimesinden türetilmiştir. Prosopografinin odağında, her bir kişinin tam bir bi-

yografisini oluşturmak için yeterli bilginin bulunmadığı koşullarda, kişilerin bilgilerini toplayıp analiz biriminin parçası olan bireyleri inceleyerek bir grubun, bir organizasyonun ya da bir toplumsal hareketin hikâyesinin inşa edilmesine sağladığı olanak bulunuyor (Coles, Netting ve O'Connor 2017). Bir grup kişinin yaşamları hakkında bir prosopografi içinde kaydedilen küçük ayrıntılar, incelenen tarihin, sosyal ve politik bağlamın daha canlı bir portresini çizmek için bir araya getiriliyor (Jones 2016, 72). Tarih disiplininin yeterli "belge" bulamadığı zamanlarda başvurduğu bu yöntem, hayat hikâyeleri bütünlüklü bir şekilde kaydedilmemiş olan toplumsal elitlerin ya da büyük siyasi figürlerin dışında kalan kişiler ve olaylar hakkında bilgi toplanmak istendiğinde kullanılıyor. Bu haliyle prosopografiyi feminist bir enstrüman olarak yorumlamak ve kullanmak çok da büyük bir çaba gerektirmiyor.

Kadınların parçalı hayat hikâyelerini bir araya getirmemi bazı koşullar kolaylaştırdı. Bunlardan ilki kadın olmamdır; benzer şeyler benim hayat hikâyemin de bir parçasıdır. Diğeri Çerkezköylü oluşum ve ilk gençlik yıllarımı orada geçirmiş olmam; kent ile bağımın ailem ve arkadaşlarım aracılığıyla sürüyor olmasıdır. Bir diğer katkı yüksek lisans tezim (Mumcu 2016) vesilesiyle bölgede yaptığım etnografik çalışma olmuştur. Özetle bu fragmanları bir araya getirirken görüştüğüm kadınların biyografik anlatılarından edindiğim bilginin yanı sıra kendi otobiyografim de kolaylaştırıcı oldu. Yüz yüze görüşmelerin yanı sıra bir kısmı pandemi dönemine denk gelen görüşmelerde, telefon ve Zoom gibi dijital araçları da kullandık. Buluşmak ya da konuşmak için güvenli ortamı yaratamadığımız zamanlarda anlık mesaj uygulamalarından yazışarak iletişimi sürdürdük.² Hayat hikâyelerini dinlediğim kadınların bir kısmıyla önceden az da olsa tanışıklığım vardı, büyük çoğunluğu ile ortak tanıdıklarımız var. Kimisiyle de çalışma esnasında tanıştık. Hemen hepsiyle iletişimim sürüyor.

Ev ile İlişkiler: Farklı Genç Kızlık Kategorileri

Eşitsizlik süreçlerinin toplumsal hayatın birçok alanında nasıl üretildiği ve yeniden üretildiğini, bu sürecin gençlik döneminde kadın ve işçi olma deneyiminde nelere tekabül ettiğini görmek için eve ve evle kurulan ilişkiye dair anlatılar aydınlatıcıdır. Bu ilişkinin çeşitli boyutlarını izleyebileceğimiz, farklı açılardan birbirine hiyerarşik konumlandırılmış genç kızlık kategorilerinden söz etmek mümkündür. Lüksü ve Çelik'in de (2008) dikkat çektiği ev kızı, çalışan genç kız ve okuyan genç kız kategorileri bunlardan bazılarıdır. Hayat hikâyelerinin önemli duraklarından olan bu kategoriler ve bu kategoriler arası geçiş hikâyeleri aileyi, eğitimi ve işçiliği aynı anda sorgulamamıza imkân tanır.

Ev kızı kategorisi söz konusu hiyerarşinin sıklıkla en altında görülür ve genellikle evde olma hali ve ev işiyle anılır. Ev işinin Sisifos'un lanetine benzeyen hiç bitmeyen, tekrarlı ve karşılıksız yapısı kadınların hayatlarının tüm evrelerinde ortaklaşa deneyimledikleri bir durumdur (Beauvoir 1993). Gençlik, aynı zamanda, evden ve ev işlerinden sorumlu olma deneyiminin de başlangıcıdır (Bora 2010, 167). Yine evdeki bir başka kadının, genellikle annelerinin yönetiminde sorumlu tutuldukları ev işi, ev kızları için çoğunlukla tam zamanlı yoğun bir tempoyu gerektirir. Sıklıkla görünmediği gibi, görüldüğünde de dışarıdaki işle karşılaştırılır. Ev kızlarına çalışan, “eli ekmek tutan” bir erkek kardeş, baba vs. tarafından dışarda çalışma şartlarının zorluğu sıklıkla hatırlatılır ve fabrikada geçirilen sekiz saatlik mesainin karşılığında evde olandan karşılıksız, tam zamanlı bir hizmet beklenir. Genç kadınların evden çıkıp fabrikada çalışmaya başlamaları görünmeyen emeklerini daha görünür kılarak ev işine dair beklentiyi ve sorumluluğu azaltır.

“İşe giden kızlar evde iş yapmayabiliyor. Anneler daha bir kıyamıyor. O Sinem ile Didem hiç iş yapmıyordu.” (Süreyya, 38)

Eve ve ev işine dair sorumluluk farklı yaşlarda ve toplumsal kategorilere göre çoğalan, değişen anlamlar barındırır. Gençlik dönemi özelinde bu ayırım, evli ve bekâr olma ayırımı üzerinden kurulur. Çünkü geleneksel kodlara göre genç kızların bekârken yaşadığı ev kendi evleri değildir, ancak evlendiğinde kendi evi olacaktır. Ev, ekonomik sorumluluğunun babada, ev işi idaresinin öncelikle annede olduğu, “genç kızların annelerinin yanında staj yaptığı” geçici bir evdir (Lüküslü ve Çelik 2008). Bu nedenle çalışan genç kızlar, eğer anneleri çalışmıyorsa, ev işlerinden ev kızı kategorisindekilere oranla muaf tutulabilir. Genç kızken fabrikada çalışmak nasıl bir deneyimdi diye sorduğumda çalışmak ev işiyle ilişkilendirilerek, ücretli çalışmanın bekârken daha kolay ve konforlu olduğuna işaret edildi:

“Mesela şimdi bekârken çalıştığımızda, en azından evde annemiz yemeğimiz olsun, ev işlerini olsun yapıyordu. Sen rahatlıkla uyuyabiliyorsun, işine gidip gelebilirsin.” (Zehra, 45)

“Bekârken rahatsın sabah evden çıkıyorsun akşam gidiyorsun yemeğin hazır, her şey hazır hiçbir derdin yok. Eve gideyim yemek yapayım evi temizleyeyim demiyorsun. Ama evlendikten sonra her şey kendiniz yaptığın için o yüzden zor.” (Çiçek, 36)

“Evliyken daha zor. Bekârken annen baban sağsa her şeyi onlar hallediyor. Ben yatıp kalkıyordum yemek memek her şey hazır. Çamaşırım zaten yıkanıyor. Çok güzeldi o zaman. Ama evlendikten sonra bütün işler seni beklediği için uykundan fedakârlık ediyorsun, kendini hep en sona bırakıyorsun o şekilde söyleyeyim.” (Cansu, 36)

Kadınlarla çocukluk ve gençlik dönemlerini konuşurken nostaljik tonun yükseldiği zamanlar oldu. Yukarıdaki alıntılarda da izlenebileceği üzere

bekârken/evliyken/anneyken çalışma deneyimlerini ev işiyle kıyasladıkları anlar, bu tonun en yoğun olduğu anların başında geliyordu. Kadınların gençlik dönemi anlatılarında ev, özlem duygusuyla anılmıyor; genellikle baskı, şiddet, kısıtlamalar nedeniyle kaçılacak bir yer olarak tarif ediliyordu. Evin özlemle anıldığı tek yer işçilik ve ev işi temposunun kesişiminde bulunuyor. Boym'un (2007, 7) "var olmayan belki de hiç var olmamış evlerine duydukları özlem" olarak tarif ettiği nostaljiyi kadınların gençlik döneminde iş ve ev arasında kurdukları ilişkide görebiliyoruz. Nostaljik anlatılarda, kişiler geçmişle bugünü kıyaslayarak geçmişi yüceltirler, dolayısıyla nostalji bir yandan da geçmişe duyulan özlem üzerinden bugüne dair hoşnutsuzların dile getirilişidir. Aksoy'un ifade ettiği gibi "şimdinin bilgisini içermeyen bir geçmiş yoktur" (Aksoy 2009, 23). Heilbrun, bütün öbür yasakların ötesinde kadınlar için yasaklanmış olanın öfke olduğunu hatırlatıp, nostaljinin açıkça kabul edilmeyen öfkeyi örten bir maske olabileceği konusunda bizi uyarır (1992, 10). Geçmişte, bekârken kendi sorumluluklarında olmayan ev işi, işçi kadınların bugün çalışırken en çok zorlandıkları ve eşitsizliği en derinden hissettikleri alandı. Dolayısıyla katılımcıların konuya dair anlatılarındaki nostaljik tonun, bu eşitsizliğe duydukları – ama açıkça dışa vurmadıkları – öfkeyi barındırdığını varsaymak yanlış olmayacaktır.

Kadınların gençken ve bekârken çalışmayı, hayatın ilerleyen zamanlarında (evli ya da anneyken) çalışmaya kıyasladıkları bir diğer durum ise iş ile kurdukları bağlayıcılık ilişkisi üzerinden oldu:

"Bekârken umrunda olmuyor en fazla birisiyle kavga ettiysen basar gidersin. Çünkü bekârsın sorumluluğun yok. Sana bakan bir annen baban zaten var. Kimsenin senden bir beklentisi yok zaten. Babam ben çalışana kadar zaten çalışıyordu, ben çalışmaya başladıktan sonra kızım çalışıyor deyip de işini bırakmadı, gene çalışmaya devam etti. Onun sorumlulukları vardı çünkü, bir karısı bir çocuğu vardı. Ev-

lendikten sonra benim de babam gibi sorumluluklarım oldu. Bağırsalar da çağırsalar da işime devam etmek, susmak zorunda kalıyorum.” (Cansu, 36)

“Şöyle, o zaman bekârsın sorumluluğun yok, ama evli iken çocuklarım var, eşin var daha tabii çerçeve genişliyor, o zaman çalışmak daha zorlaşıyor yani. E tabii ki sorumluluğun artıyor sonuçta.” (Nilüfer, 39)

Özellikle çocuklara ve eve karşı hissedilen sorumluluğun fabrikada yaşadıkları eşitsizlikler karşısında bağlayıcı olduğunu çoğu katılımcı ifade etti. Genç olmak, bekâr ve çocuksuz olmak, sorumlulardan azade hareket edebilmek, Cansu'nun örneğinde olduğu gibi işverene karşı hareket alanını genişletiyor. Öte yandan, 14 yaşında, henüz reşit bile değilken fabrikada çalışmaya başlayan Süreyya için aynı bağlayıcı ilişki, ilk gençlik yıllarından ziyade, ilerleyen yaşlarında olumlu anlam yüklediği bir şeye dönüşüyor:

“Bekârken çalışmak ne kadar eğlensen de zor geliyordu. Çok zor geliyordu. Kalkıp işe gitmek işkenceydi. Çocuklarım olduktan sonra diyeyim neden çalışmam gerektiğini, o parayı ne yapmam gerektiğini biliyordum. Bilinçli çalıştığın için işkence kalmadı. Ne sabah kalkmak zor geliyor, ne gece çalışmak zor geliyor. Çünkü bilinçlisin. Bu işi yapacaksın bu parayı kazanacaksın. Nedenini biliyorsun. Çalışmanın ne olduğunu bilmediğin bir yaşta eğlenmek istiyorsun, gezmek istiyorsun ama buna hakkın yok, çalışıyorsun. Ama yaş geçtikten sonra daha iyi anlıyorsun. Çocukların da olunca onlar için çalıştığını ya da kendin için bir şeyler yapmak için çalışman gerektiğini biliyorsun. Bilinçle alakalı, olgunlukla alakalı. Bana hiç de kolay gelmiyordu yani bekârken çalışmak açıkçası. Çalışmasam gezecektim.” (Süreyya, 38)

Anneliğe yüklenen sorumluluk hissini bilinçlenmek ve olgunlaşmak olarak tarif ederek, bunun çalışmayı kolaylaştırdığını söyleyen Süreyya ile aynı sorumluluk hissini işe ve işverene karşı onun elini kolunu bağlamasından şikâyet eden Cansu'nun, birbirinin tersi gibi görünen anlatılarının ortaklaştığı bir şey var ki o da, kadın ve işçi olarak toplumsal normlarla kısıtlanan hareket alanlarıdır. Cansu çalışma yaşamındaki eşitsizliğe itiraz edebilme kapasitesinin kısıtlanmasından söz ederken, Süreyya gençlik döneminde fabrikada çalışmanın sınırlayıcılığından söz ediyor. Her iki anlatı da, annelik ve fedâkarlık anlatısının içerdiği sorumluluk hissini, kadın işçiler tarafından nasıl deneyimlendiğine işaret ediyor. Anlatı, dünyaya ilişkin deneyimlerimiz ile deneyimleri tanımlama ya da anlamlandırma çabalarımız arasında bağlantı kurar (Riessman 1987, 172). Kadınlar, işle kurdukları bağlayıcı ilişkiye, yani çalışma zorunluluğuna hayatlarının hangi döneminde olduklarına bağlı olarak farklı anlamlar atfedebiliyorlar. Süreyya da işçilik ve gençlik deneyimi ile bu deneyimlerin anlamını annelik üzerinden birbirine bağlıyor.

Toplumsal olarak kabul görme isteğinin yoğunlaştığı gençlik döneminde genç, hangi kimlikten olursa olsun tüketim nesnelere yönelir/yönlendirilir. Ya da bunların yokluğu duyumsanabilir. Ev kızı, çalışan ya da okuyan kategorilerinin birbirleriyle kıyaslandığı bir diğer konu da tüketim ve popüler kültür oldu. Katılımcılar çalışmadıkları dönemlerini anlatırken, çalışan genç kızlara bakışlarını sıklıkla “özenmek” olarak tarif ettiler:

“Şimdi köyde maddi durum pek yok, gelir yok annede babada. Yani özeniyorsun görüyorsun mesela senden birkaç yaş [çalışan] büyük kızları, ablaları. Üstlerinde başlarında güzel, yeni temiz kıyafetler, saçları başları yapık. (...) Hani onları öyle görünce. Hani sende de bir eziklik var, bir eksiklik var. Doğal olarak bir özentî, bir merak [fabrikaya yönelik] bir heves oluşuyordu.” (Gizem, 38)

“Onlar giyinebiliyordu çalışanlar, biz okula gidiyorduk, bize ne verirler onları giyiyorduk. Ama onlar bakımlıydı. Küçük bir yer, insanlar belli. Zengin kızları ile çalışan kızlar fark edilebiliyordu. Bakabiliyordu kendilerine. Ben de okumamış olsam tabi ki onlarla işe gitmek, kendime bakmak ister[d]im.” (Süreyya, 38)

Ev kızlarından ve okula giden kızlardan farklı olarak işe giden genç kızların alışveriş yapıp, üst baş alabilmelerinde, para kazanıyor olmalarının yanı sıra evden kamusal alana çıkmalarının da etkisi vardır. Okuyan kızlar da okula giderek kamusal alana çıkarlar ama bu mekânın kendine ait tek tip bir kıyafeti, üniforması olduğundan üst-baş alımı o kadar da önemli değildir. Fabrikada da işçilerin çalışırken giymeleri zorunlu tutulan önlükler/formalar vardır ama işe önlükle gidilmez. Evden çıkıp makine başına geçene kadar birçok karşılaşma yaşanır. “Âlem içine çıkmak/karışmak” olarak ifade edilen, genç kızların kamusal alandaki varlığına ilişkin bu durumun aile üyelerince kabulünde birkaç etken söz konusudur. Hangi yaşta olduğu fark etmeksizin okuyan genç, çocuk kategorisinde görülür. Çalışan, “eli ekmek tutan” genç kız bir yetişkin olarak kamusal alanda aileyi temsil etmektedir. Bu nedenle hâlihazırda kamusal alanda yer almış aile bireyleri giyim öneminin teslim eder:

“Ben de istedim tabi bir şeyler alayım. Abime dedim, gidelim alışveriş yapalım. Ben bilmiyorum nerede ne satılıyor, köyümüzde de değil başka bir yere gidicez. Köyde bir şey yok, köyden Saray’a gidicez. Abim biliyor mağazaların yerini, ben bilmiyorum nerede ne satılıyor. Gidelim bana üst baş bir şeyler alalım dedim o da dedi ‘ben de aynı şeyi düşünüyordum zaten abicim’ dedi. ‘Alem içine gidiyorsun’ dedi, ‘herkes giyiniyor şıkır şıkır’ dedi. Sen dedi ‘hep aynı pantolonla şeyle gidiyorsun’ dedi. Sonra gittik, maaşımı çektik. Çok iyi hatırlıyorum

Rodi mağazasına gittik, bana iki tane kot pantolon, üç tane sweatshirt bir de mont almıştık.” (Gizem, 38)

Çalışmıyor olsa belki de mağazadan satın aldıklarının bir tanesini alabilmek için bile günler boyu süren kavgalar etmesi, uzun süreli tartışmalara göğüs germesi gerekecektir Gizem’den önce işçileşen abisi, kamusal alana uygun kılık kıyafet için hem ön ayak oluyor hem de maddi destekte bulunuyor. Söz konusu bu desteği, genç kızın kamusal alandaki özgür varlığının evdekiler tarafından kabulü yerine, ailenin dışarıdaki temsiliyeti olarak düşünmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Zira genç kızlar ve aileleri arasındaki ataerkil pazarlık³ kadınların çalışmaya başlamaları ile sonlanmaz.

Hayat hikâyelerini “başımıza gelenler” olarak anlamaya ve aktarmaya meyilli olsak da, hayatları erkek egemen toplumda türlü kısıtlamalar ve kesintilerle ilerlemiş kadınlar söz konusu olduğunda, hayat da hikâyeye de bununla sınırlı değildir. Hikâyenin içerisine dâhil olanlar kadar olmayanlar da anlamlıdır. Sustukları yerler ya da konuşurken yokluğu üzerinden anlatılan hikâyeler bunlara örnektir. “Okuyan genç kız” kategorisi, çocukken işçileşen katılımcıların hikâyelerinde yokluğu üzerinden konuştuğumuz bir konu oldu.

“Bizim oralara göre kız çocuğu okumaz. Hani o sene ortaokul mecbur olmuştu ya,⁴ geç gittiğim için ortaokulu okudum. Yoksa 5. sınıf mezunuydum. Keşke sınıfta kalaydım da liseyi bitireydim. Bi sene sonra lise de zorunlu olmuştu. (...) Ben de çok istedim ama elimde patladı. Bizim aileden dolayı, yok yani kız çocuğuna pek önem verilmiyor.” (Bahar, 32)

Toplumsal eşitsizliklere kuşaklar arası farklılıkların merceği ile bakmak, değişim ve sürekliliğe işaret ederek aktarılan toplumsal ve maddi mirası görmemize, değişimlerin ve devam eden eşitsizliklerin nasıl iç içe geçtiğini

izlememize yarar (Woodman ve Wyn 2015, 1408). Görüştüğüm kadınların yaklaşık 20 yıl önce yaşadıkları okuldan ayrılma deneyimlerinin yansımalarını, bugün hem kendileriyle hem de çocukları ile kurdukları ilişkide izleyebiliyoruz. Bu yansımalar; duygusal repertuarlarında öfke, hayal kırıklığı, pişmanlık ve utanç olarak yer buluyor:

“Ah en büyük hayalim oydu. Ah en büyük hayalim oydu. Ya benim en çok hayalim anaokulu öğretmeni olmaktı çocuklarla, çocuklarla vakit geçirmeyi çok severdim. Hala da seviyorum ama hani öğretmen olarak daha bir farklıydı. Çok istedim.” (Gülşen, 34)

“Bu durumdan çok pişmanım açıkçası, çok çok pişmanım. En büyük hayalim polis olmaktı. Hala içimde bir ukdedir yani. En büyük hayalim oydu yani.” (Çiçek, 36)

“Benim annem ameliyat olduğunda ben arkadaşımı gördüm hemşire olmuştu. Ona bakarken gözüm dolmuştu. Babama döndüm, baba o kız değil mi, onun ailesi aile değil mi? Niye hayatımı mahvettiniz. Hiçbir şey söyleyemedi.” (Bahar, 32)

“İşçi temsilcisi seçildim. Aslında ilk okul mezunu seçmiyoruz dedi Ufuk Bey [müdür]. Sonra dedim ki ya öyle demeyin ya Ufuk Bey, zaten o içimde bir yara hani okumak istedim de okuyamadım. O içimde zaten bir yara dedim. Bazen utanıyorum bile söylemeye hani ilkokul mezunuyum diye.” (Semiha, 49)

Eğitimin hem sınıfsal eşitsizliğin hem de cinsiyet eşitsizliğinin tek ve mutlak çözümü olarak varsayılması, yokluğununsa tüm bu eşitsizliklerin müsebbibi görülmesi nedeniyle okul üzerine konuştuğumuz zamanlar

görüşmelerin duygusal yoğunluğunun ve tonunun en yüksek hissedildiği zamanlardandı. “Eğitimli kelimesi kapsayıcı bir terimdir. Aslında formal eğitimle az çok ilgisi olan bütün bir deneyimler ve duygular silsilesine işaret eder.” (Sennett ve Cobb 2017, 39) Bourdieu’nün sermaye kavramını duygular alanına çekerek, duyguları sınıflı ve cinsiyetli habitusun bir parçası olarak gören Reay işçi sınıfından annelerde, okul ve eğitim konusunda çocuklarının duygusal yaşamlarını yönetme girişimlerine eşlik eden, kendilerine ait güçlü duygusal tepkilerin olduğundan söz eder (2004, 61). Bu durum, katılımcıların çocuklarının eğitimleriyle kurdukları ilişkide de gözlemlenebiliyordu:

“Hep hayalimde bir hemşire[lik] vardı. Çocuklara diyorum zaten bir taneniz bari olsun. Ben olamadım siz olun. Nedense hep böyle bir hayalimde bir hemşirelik vardı yani.” (Sevinç, 37)

“Şu an çocuğa onu söylüyorum, bir polistir şeydir onların üniformaları çok hoşuma gidiyor. Kızıma da diyorum onu senin üzerinde görmek isterim, hakikaten isterim.” (Gamze, 38)

“Şu hayattaki en büyük pişmanlığın nedir” diye sorduğumda “okulu bırakmak ve erkenden evlenmek” diye yanıtlayan, “iyi ki yaptım dediğin şeyler neler” dediğimde “çocuklarım” diyerek yanıt veren Süreyya’nın (38) kızının üniversiteyi kazandığını ve kayıt işlemleri için şehir dışına gidip geldiklerini öğrendikten sonra tebrik etmek için aramıştım. Kayıt esnasında yaşadığı heyecanın kızınınkinden daha çok olduğunu, bu durumu kayıt görevlisinin dâhi fark ettiğini, eli ayağı dolaşınca görevlinin “sen mi kayıt oluyorsun kızın mı belli değil” dediğini eğlenerek anlatmıştı. Süreyya kendi hikâyesine kızı üzerinden de olsa üniversiteyi dâhil etmiş, gençlik hayalini kısmen gerçekleştirmişti.

Nostalji geçmişe, hayaller geleceğe yöneliyor gibi görünse de nostaljik

anlatıya benzer bir şekilde hayaller üzerine konuşmalar da geçmişle geleceğin, gelecekle bugünün kesiştiği noktada bulunuyor.

“Eğer ki bir kızım olursa, şu anda ezan okunuyor bak, hep böyle söylerim, eğer Rabbim bana kız evladı verirse, kız çocuğu nasıl büyütülür ben onlara göstereceğim. Kendi ailemin gözüne sokacağım. Ben o çocuğu dinleyeceğim, ben o çocukla arkadaş olacağım. Ben o çocuğun hayallerinin peşinden gideceğim.” (Bahar, 32)

Otobiyografik anlatılar kadınların kuşaklar ve sınıflar arası deneyim aktarımı süreçlerini de takip edilebileceğimiz alanlardır (Şenol ve Akşit 2011). Bahar, kendi hayat hikâyesini annesinin üzerinde uyguladığı baskı ile anlatırken, dedesinin de annesine yaptıklarını annesinin ağzından örnek veriyordu. Bu örnekle kadınlar üzerindeki baskının tarihsel birikimin bir sonucu olduğunu, kuşaklar arası taşındığını görüyoruz. Konuyu birden gelecekte olmasını umduğu kızına getiren Bahar, hem deneyimin kuşaklar arası aktarımındaki kırılmayı, hem de geçmişe yönelik öfkeyi dile getiriyordu.

Ekonomik İlişkiler: Para Kazanmak ve Ötesi

Gençler uzayan boyları, artan kas yapıları ve çoğalan enerjileriyle istihdam stratejileri ve politikaları açısından önemli bir yerdedir.⁵ Ayrıca çocuklarının olmadığı, ev işlerinin idaresi ile ilgilenmedikleri, sağlık problemlerinin daha az olduğu varsayımı, izin almayı gerektiren kurumsal işlerle daha az haşır neşir olmaları, esnek çalışma saatlerine, fazla mesaiye daha uygun görülme-leri gibi nedenlerle vardiya sistemi ile üretim yapan fabrikalar için de makbul işçiler olarak kabul edilirler:

“Benim çalıştığım yerde fabrikamız o zaman genç işçi tercih ediyordu. Çünkü genç, kuvvetli. Çalışması gerekiyor. Hemen emekli olmicak. Benim günüm doldu, aman çıkayım demicek. Hep böyle bizim gibileri seçiyordular. [...] Girdik öyle bir fabrikaya hemen hemen benim yaşlılarım, aynı yaşta.” (Gizem, 38)

Bunlarla birlikte hangi yaşta, cinsiyette ve hangi toplumsal koşulda olursa olsunlar insanlar temelde ekonomik nedenlerle, geçimlik olsun olmasın ihtiyaçları için çalışırlar. Bu yapısal gerçeklik, aileleri işçi ya da köylü olan görüştüğüm kadınlar için de elbette geçerliydi. Aile yoksulluğunun ve ekonomik güçlüklerle ilgili aile içi stresin, işçileşmedeki temel motivasyon olduğunu söyleyebilirim:

“Neden başladım? Biz Samsun’da oturuyorduk ailemle beraber. Maddi durumumuz kötüydü, buraya geldik [Çerkezköy’e]. Mecbur çalışmak gerekiyordu. Annem babam da mesela yaşları biraz daha olgundu. Onlar giremeyince mecbur biz çocukları olarak çalışmak zorunda kaldık. O yüzden başladık yani.” (Zehra, 45)

Genç kadınların istihdama katılmasının en görünür nedenlerinden biri ekonomik nedenler, en kolay kabul gören sonuçlarından biri de kadınların ekonomik olarak güçlenmeleridir. Ancak Stewart’ın belirttiği gibi, sıradan yaşamın farklı canlı yüzeylerinin üzerinden sekerek, daha büyük yapılar hakkında nihai argümanlara atlayan düşünme modelleri, şimdiki zamanın heterojen ve tutarsız tekilliklerinden oluşma biçimlerini karanlıkta bırakır (2008, 5). Yakından bakıldığında, kadınların özellikle gençlik döneminde istihdama katılmaları ile ekonomik güçlenmeleri arasındaki ilişkinin dolaylı olduğunu görmek mümkündür. Çünkü kadınların birçoğu çalışmaya başladıktan sonra maaşlarını kendileri almıyor, parayı kullanım tasarrufu çoğunlukla kendiler-

inde olmuyor. İşçileşen genç kızların eline kendi kazandıkları para çoğunlukla geçmiyor:

“Aslında ben sana en başından anlatayım; ilk çalıştığım maaşımı babama veriyordum. Ben keyfine çalışıyordum. Ondan sonra evlendim eşim askere gitti küçüktüm [17 yaşında] evlendiğimde... Ondan sonra kayınpederim almaya başladı. Ondan sonra eşim geldi [askerden] eşim aldı kartımı. Kartım hep birilerindeydi.” (Süreyya, 38)

“Ne yaptım. Babama verdim. Ben hiç almadım ki hep babamdaydı zaten. Sonra zaten dört beş ay sonra kart çıkarttılar bize. Bir daha hep babam çektiydi.” (Sevinç, 37)

“Açıkkası şimdi kendi parayı kazanıyorsun ama ailenin durumu çok iyi değil o yüzden ailene veriyorsun, kazandığım bütün parayı aileme veriyordum.” (Çiçek, 36)

“Başka şansın alternatifin yok ki. Bir süre evet. Bir süre verdim. Uzunca bir süre verdim.” (Gizem, 38)

Ekonomik açıdan doğrudan güçlendirmese de bu maddi kazanımı yok saymak, maaşın kadınları başka anlamlarda güçlendirmediğini söylemek de eksik olacaktır. Maaşlarını babalarına veren, hatta genelde maaş kartları doğrudan babalarında olan ve o parayı hiç görmeyen genç kadınlar, bir yandan aile ekonomisine destek olarak, kendilerine şiddet olarak yönelmesi muhtemel, aile içi stresi azaltıyor, bir yandan da kendi ekonomik kapasitelerini görerek ve göstererek hareket alanlarını genişletip, güçlenebiliyorlar. Çeşitli biçimlerde şiddet ve engellemeye maruz kalan kadınların, pek çok durumda bu engel ve baskıların içselleştirilmesi ile biçimlenen deneyim alanını “öznellik kapa-

sitesinin örselenmesi” olarak tarif eden Bora ve Üstün, öznelik kapasitesini, insanların içinde yaşadıkları toplumsal ilişkileri yeniden üretmek, bunu yaparken de kendileri için hareket alanı açmak, güçlenme olanaklarına işaret etmek için kullanıyorlar. Çünkü “özneler, içinde biçimlendikleri bu bağlamın ve ilişkilerin ürünü olmaktan fazla bir ‘şey’dirler; değişim potansiyeli de bu ‘fazlalık’la ilişkilidir.” (2005, 17) Güçlenmek bazen güç potansiyelini görmek ve göstermekle başlayabiliyor. İlk maaşını aldığı anda ne hissettin, kendini daha güçlü hissettin mi diye sorduğumda Sevinç ve Sunay ilk maaşını aldıklarında değil de, çalışabildiklerini, tasarrufu kendilerinde olmasa da para kazanabileceklerini, değişim potansiyelini fark ettiklerinde güçlendiklerini anlatanlardandı:

“Vallahi ilk başlarda hissetmedim... Allah biliyor ya. Ama mesela yani o zamanlar birkaç sene sonra hani artık her şeyi kendimiz yapabilir gibi şeyler oluşmaya başlamıştı yani. Evet yani artık yapabiliyorsun, yani nasıl olsa çalışıyorsun, öyle bir şeyim vardı yani bir hissim vardı.” (Sevinç, 37)

“Annem laf söylese bile şey diyordum, ben çalışıyorum, ben bu eve para getirebiliyorum ama çalışmadığın zaman onu diyemiyorsun.” (Sunay, 38)

Kadınların gençlik dönemlerinde maaşlarının kullanım tasarrufuna yönelik sorduğum sorulara verdikleri yanıtlar birbirine benziyordu: “Aileme verdim.” Bu gerçeklik, egemen ideolojinin öznelere ne yaptığını anlamak açısından önemlidir. Ancak bununla birlikte Bora ve Üstün’ün vurguladıkları gibi, “egemen ideolojinin biçimlendirdiği davranış kalıpları ve değerlerin, bunları deneyimleyenler tarafından nasıl yorumlandığını, nasıl eğilip büküldüğünü ve kırıldığını; öznelerin ‘uyum’ ve ‘direniş’ten farklı seçenekleri

olduğunu, bunların pratikte nasıl işlediğini, dönüştüğünü görmek” de önemlidir (2005, 17). Eğer hayat hikâyelerini dinlemiyor da “maaşınla ne yaptın?” sorusunun cevabını almak istiyor olsaydım hikâye burada bitebilirdi. “Aileme verdim” cevabı ile hikâyeyi bitirmeyip “hepsini mi?” diye sorduğumda anlatılan fazla mesailer ile kurulan ilişkiler bunun açık örneklerinden biriydi.

Görüştüğüm kadınların birçoğunun gençlik dönemlerinde asgari ücret olan maaşları bankaya yatırılırken, daha fazla vergi ve sigorta primi ödemek istemeyen işverenin fazla mesai ücretini elden ödemesi yaygın bir uygulamaydı. İşveren tarafından bordrolara yansıtılmayan, kayıt dışı tutulan bu ödemeler, işçiler açısından eksik prim yatırılması, kıdem tazminatı, fazla mesai ücretinin hakedilenden düşük olması gibi hak kayıplarına neden olabiliyor. Bunların yanı sıra işverenin kendi çıkarları için devlet nezdinde kayıt dışı tuttuğu ve düzensiz bir şekilde yaptığı bu ödeme, maaş kartlarına el koyan, koymasa bile genellikle asgari ücret olan maaşın ne kadar olduğunu bilen, harcamanın hesabını sorabilecek olan babaya karşı da kayıt dışı tutulabilecek bir ekonomi anlamına geliyor. Bu özellikleriyle devlet nezdinde kayıt dışı olduğu gibi baba nezdinde de kayıt dışı olan bu gelir, genç kızların kendileri için kullanabilecekleri kayıt dışı ekonomik alan anlamına da geliyor.

“Mesailerimi kendime ayırıyordum, normal maaşımı komple aileme veriyordum.” (Sunay, 38)

“Tabii canım yani o zaman istedi [babam] verdik. Mesailerimi elden alıyordum. O mesailerimi annem biriktiriyordu, bak o konuda şey yok. Mesai paralarını yatırmıyorlardı bankaya. Annem hep onlarla hep ya künye yaptırıyordu ya şey hep böyle bir altın hep bir şey yapıyorduk yani.” (Sevinç, 37)

Genç kadınların fazla mesaiye kalmalarında teşvik edici olan bu pra-

tik kısa vadede onlar için ekonomik bir hareket alanı yaratsa da uzun vadede hak ettiklerinden daha az kazanmalarına, eksik SGK primi nedeniyle daha geç emekli olmalarına, fazla mesainin yarattığı yorgunluk ise iş kazalarına neden oluyor.

Şimdilerde okumayan genç kızların fabrikada çalışması aileleri tarafından eskiye göre daha kolay kabul görse de görüştüğüm kadınların gençlik zamanlarında evden çıkıp fabrikaya gidebilmeleri için bazı ataerkil pazarlıklara girişmeleri gerekiyordu. Bu pazarlığın birisi de çeyiz üzerinden yapılan pazarlıktır. Evin geçimlik sorumluluğu öncelikle babada ve ailenin diğer erkeklerinde görüldüğünden doğrudan evin ihtiyaçları yerine genç kızların çeyiz için çalışmaları birçok bakımdan makbul işçilik olarak kabul ediliyordu:

“Evet her şeyi kendim yaptım. Hem aileme yardım ediyordum maddi açıdan hem de kendi çeyizimi yaptım.” (Çiçek, 36)

“O zaman her şeyimi kendim yaptım öyle. [...] Son çıkışımla da beyaz eşyalarımı almıştım. O zaman çeyizde yatak odasında tül, oturma grubu falan alınıyordu, hep onları almıştım yani hepsini. Babama dedim zaten düğünümü kendim yaptım ve sizinle bir şeyi yok diye.” (Sevinç, 34)

Geleneksel kodlara uygun, “telli duvaklı” bir evliliği de işaret eden çeyiz; evden çıkıp fabrikaya gitmek isteyen genç kız tarafından ailesine, buna izin veren ailesi tarafından toplumun geri kalanına iyi bir gerekçe sunuyor. Böylelikle hem ev içindeki erkeklik krizleri yatıştırılıyor hem de aile ekonomisinde çeyizin maddi yükü azaltılıyor. Ailenin ve toplumun gözünde parayı idare edebilme becerisine ve sorumluluk alabildiğine dair elinde kuvvetli bir gösterge olarak bulundurduğundan, bu durum genç kızların hem yetişkin bir

özne olarak görülmesini sağlıyor hem de genç kadını ailesi karşısında güçlü bir konuma getiriyor.

Dışarı ile İlişkiler: Arkadaşlıklar, Flörtler ve “Gizli Senaryolar”

Fabrika ortamının, özellikle ev kızları için çekici gelen özelliklerinden bir diğeri de aile, akraba ve komşu üçgeninde sosyalleşen genç kızların sosyal çevrelerini ve hareket alanlarını genişletmesine tanıdığı imkândır. Çalışmayı ve fabrikayı sevmek iş arkadaşlarını sevmekle doğru orantılıdır. Evde uydukları saati hesaba katmazsak, iş arkadaşları ile gün içerisinde aile üyelerinden daha çok zaman geçirilir:

“Şöyle bir baktığımda evden çok orada onlarla zaman geçiriyorum yeri geliyor. O yüzden sevmediğim insanlar arasında çalışırken zaten işe gitmek istemezsin, dediğim gibi sevdiğim insanlar olduğu için tabii işe daha çok hevesle gidiyorum.” (Çiçek, 36)

“Ben iş arkadaşlarımı çok seviyorum. (...) Bir gün aramasak ikinci günü mutlaka ya o arar ya ben. Ne oldu niye aramadın, bir sıkıntı mı var, bir problem mi var. İnsanın hani ailesine anlatamadıklarını bazen arkadaşlarına anlatmak iyi geliyor bence. Şimdi sıkılıyorum evdeyim.” (Gamze, 38)

Akran sosyalleşmesi her sınıftan, cinsiyetten, yaştan ve kimlikten kişiler için önemlidir. Kişiyi grubun bir organı olarak “biz bilinci” içinde tutar (Demir ve Acar 1992, 59). Biz olmak ve “ortaklık, umut edebileceğimiz en iyi şeydir ve dokunmak demektir” (Le Guin 2011, 81). Arkadaşlık da öyledir, “bir ortak yaşam deneyimi, kendimizle ortaklık içinde olduklarımızla ilişkimizin

adıdır. O yüzden herhangi bir etkinliğe, amaca önsel, bu amaçtan, etkinlikten önce edinilebilecek bir bağ değil, bir ortaklık içine girildiğinde içine girilen bir durumdur.” (Toker 2014, 33) Konu iş arkadaşlığı olduğunda bu ortaklığın tanımını daha nettir:

“Bi yere gidiyoruz. Hepimizin cebinden aynı para çıkıyor, çünkü hepimiz aynı maaşı alıyoruz. Kıyafetlerimiz bile aynı. Önlük giyiyoruz. İş dışında da aynı benzer yerlerden alışveriş yapıyoruz. Çünkü alım gücümüz aynı. Aynı mağazalardan giyiniyoruz. Akraba ya da komşularla farklı durum. [...] İş arkadaşlığı farklı, hepimiz aynıyınız ki ordasınız.” (Tülay, 32)⁶

Gündelik hayat sadece korkular, acılar, yaralar ve yoksunluklar arasında ilerlemez. “Gizli yaraları”⁷ konuşmak elbette önemlidir; ancak bunlarla nasıl baş edildiğinden, bu yaraların nasıl sağaltıldığından, unutulduğundan değil ama her zaman hatırlanmadığından söz etmek de bir o kadar önemlidir. Kadınların özellikle işçilik deneyimlerindeki zorluklarla baş edebilmelerinde biraz olsun kolaylaştırıcı bir şey varsa o da aynı zorlukları yaşayan arkadaşları ve akranlarıyla bir arada olmalarıdır. Ortaklık bazen eşitsizlikte ortaklık olsa da bunu kolektif olarak yaşamak, olan bitenin sadece kendilerinin başına gelmemiş olduğunu bilmek, hayatı daha baş edilebilir kılar. Okulda olmaları gereken yaşta fabrikada olmayı, öğrenci değil de işçi olmayı kolaylaştıran şey, tüm bu süreci arkadaşlarıyla paylaşmış olmaları, arkadaşlarla birlikte bir “biz” anlatısının içerisinde kendilerine yer bulabilmeleridir.

“Vallahi arkadaşlarım normalde birkaç tane arkadaşım okuyordu, geri kalanları çalışıyordu zaten. [...] Yani Emine, Seyhan, Necla hepimiz çalışıyorduk. Yani hep beraberdik. O yüzden çok şey [eksik] kalmadım.” (Sevinç, 37)

Egemen grubun dışında olanlar için bir toplulukla özdeşleşmek, yabancılaşmanın üstesinden gelmiş bir benlik oluşturmanın yollarından biridir. Arkadaşlarla, akran gruplarıyla bir arada olmak, kültürün bir parçası olabilmek, hayatı örgütlemek açısından da önemlidir, öğreticidir. Ev içinde kapalı kalmış, birçok sorunun yalnızca kendi başına geldiğini varsayan, yalnız hisseden kadınların çay-yemek molalarında, işe gelişi ve gidişlerde, soyunma kabinlerinde ya da eğer imkânı varsa iş başındayken yaptıkları sohbetler, birbirlerine anlattıkları hikâyeler ve yaşadıkları karşılaşmalar, deneyim alışverişine de zemin hazırlar. Kadın arkadaşlığı, ortak bir dünyaya sahip olmaktır; bir dünyaya sahip olmamızı mümkün kılan bağın adıdır arkadaşlık ve eğer arkadaşlarımız yoksa bir dünyamız da yoktur (Toker 2014, 35). Bu dünyadaki karşılaşmalar kadınları güçlendirir, nefes aldırır:

“Evdeyken genç kızken annenle babanla harala gürele genç kızken... Mesela evde babanla tartıştıysan 12-8'sin uyuyamıyorsun, gidiyorsun fabrikaya ortam güzelse eğer, fabrikada arkadaşların cansa, seni dinliyorsa seni motive ediyorlar. Anlatıyorsun derdini, derdine derman olmaya çalışıyorlar, seni güldürüyorlar. Benim çok hoşuma gidiyordu, evden kaçış fabrikada nefes alışı.” (Gözde, 36)

“Arkadaşların da güzel olunca daha da eğlenceli hale geliyor. Bu sefer rutin işmiş gibi. Hani fabrikaya çalışmaya gitmiyormuş da gündelik yaptığın iş gibi geliyor. Hatta bazen evden kaçış bile oluyor. Gideyim de iki goy goy yapayım oluyor.” (Süreyya, 38)

Bazen tuvalete gitmek için bile izin alınması gereken fabrikanın gençler için sonsuz bir özgürlükler alanı sunmadığı aşikâr. Fabrikada baskının ve şiddetin farklı boyutlarıyla, yani kötü çalışma koşulları, sömürü, kılık

kıyafet zorunluluğu, zamansal ve mekânsal denetim ve hiyerarşiyle karşı karşıya kalıyorlar. Buna rağmen, fabrikayı nefes alınacak bir yer, işçileşmeyi özgürleşmek olarak düşünmelerinde evdeki baskı ve şiddete ek olarak fabrikanın akran sosyalleşmesine ve arkadaşlığa tanıdığı imkânı da sayabiliriz. Özetle, evde olmak birçok anlamda işçi olmaktan daha zor görünüyor:

“Fabrikada hata yaptığımda neden hata yaptığım soruluyor, hata yaptığımızda uyarılıyor. Babam gibi dinlemeden şiddet yok. Yadır-
ganmıyorum dislanmıyorum.” (W.A_Gözde, 36)

Gençlik aynı zamanda kadın bedeni ve cinselliği üzerindeki ataerkil tahakkümün de en yoğun yaşandığı dönemdir. Gençlik kızlık, çocukluktan bu yana öğretilen toplumsal cinsiyet rollerinin ve toplumsal normların pratikte uygulanmasının beklendiği ve bu beklenti karşılanmadığında farklı şiddet biçimleriyle tahakkümün artarak sürdürüldüğü bir dönemdir. Genç kızlara yasaklanan birçok şey vardır, bunların en başında karşı cins ile romantik yakınlaşmalar gelir.

“Düğüne çıkmıştık Bi gece sedat bütün gece bana bakmış süzmuş gözünle sevmiş karşıdan annemle babamda bunu farketmiş döverek poşet içindeki kola şişesiyle dovdulerdi beni dişli tokanin dişleri kafamın içine girmiş babanem çıkardıydı kan sel içinde tokanin dişlerini.” (WA_Gözde, 36)

“Nasıl diyim sana korkuyorsun hep böyle korkuyla büyütmüşler. [...] Belki kaçmayacaktım ben hep korku baskı korku baskı. Beni aramaya koyulmuşlar, ortalık karışmış. Ben konuşmaya diye gittim, kaçmaya diye gitmedim ki. Korkudan geri dönemedim. El ele verdik gittik başıma neler geleceğini bilmeye bilmeye...” (Bahar, 32)

“Kız olmak bir bedene sahip olmanın ne demek olduğunun öğretilmişliğinin bir yoludur” (Ahmed 2020, 46). Erginlik çağında ise gelecek, burnunun dibine sokulmakla kalmaz; vücuduna yerleşir; en somut gerçeklik halini alır (Beauvoir 1993, 302). Bahar, erkek arkadaşı ile görüşmeye gittiğinde bir şekilde ailesinin bu buluşmadan haberi oluyor ve Bahar da bunu öğreniyor. Döndüğünde olacıklardan korktuğu için o gün sevgilisiyle kaçıyor ve bu şekilde evleniyor. Genç kadınlar için korku çeşitlidir, babadan korkmak, erkekten korkmak, gecedan, sokaktan korkmak, laf-söz olmasından korkmak, ve daha nicesi... Ahmed’in ifade ettiği gibi buradaki mesele sadece karşılaşılan bir şeyden ya da birinden korkmak değildir. Korkunun nahoşluğu geleceğe tecelli eder. Korku bir yaralanma ya da incinme olasılığı içerir. Bu yanı sıra korku bizi geleceğe yönlendirir. Korktuğumuz şey sadece karşımızda değildir, gelecekte beklenen bir acı olarak bizi şimdiden baskısı altına alır. Korku bedeninin küçülmesine neden olur. Bedeni kaçısa hazırladığı için hareketliliği net bir şekilde kısıtlar (2015, 83-91). Hareket alanını kısıtlayan ataerkil tahakküm karşısında genç kızlar gizli senaryolara başvurur. Scott, hâkim olanlar ve tabi olanlar arasında görünür olan iktidar ilişkisini, herkesin uygun maskesini taktığı ve uygun görülen rolü oynadığı kamusal senaryolar olarak tarif ederken; tahakküm ilişkilerinden kaynaklanan karşıtlıkları ve bastırılmış öfkeyi dile getirmenin bir yolu olarak hâkim olanın denetiminden uzak işleyen gizli senaryolardan da söz eder (2014, 187). Bu gizli senaryolardan biri de, mekânsal ve sosyal olarak daha geniş bir alana işaret eden fabrikaya gitmektir. Scott’a göre gizli senaryonun işleyebilmesi için iki koşulun karşılanması gerekir: Birincisi, hâkim olanın denetim, gözetim ve baskısının ulaşma olanağının en az olduğu yalıtılmış bir toplumsal mekânda dile getirilmesi; ikincisi ise bu yalıtılmış toplumsal ortamın tamamen benzer tahakküm deneyimlerini paylaşan dert ortaklarından oluşması. Fabrikalar, gizli senaryolar için aileden ve evden mekânsal uzaklıkta olmalarıyla birinci koşulu, benzer tahakküm

deneyimini paylaştığı iş arkadaşlarının varlığıyla da ikinci koşulu sağlıyor. Böylelikle ailelerinin yakın gözetimi altındaki genç kızlara, diğer türlü neredeyse imkânsız olan romantik arkadaşlık ve flörtler için imkân yaratıyor. Genç kadınların gizli senaryoları üzerine düşünmek, hem ataerkil tahakkümün nasıl hissedildiğini, hem de kızların bunu nasıl esnettiklerini, alan açma pratiklerinin ne kadar meşakkatli ve dolambaçlı olduğunu görmek açısından önemlidir. Bunun bir örneği de fazla mesailer üzerinden işleyen senaryolardır:

Fabrikanın ritmi çok belirgindir: 4-12, 12-8, 8-4, 4-12, 12-8, 8-4, 4-12, 12-8, 8-4... Buna bağlı olarak evin de öyle. Servis, her gün dakikası dakikasına sizi evinize en yakın duraktan alır, dakikası dakikasına da ineceğiniz durağa bırakır. Zamansal ve mekânsal tekrarlar hiçbir şekilde aksamadığından bu durum genç kızların ev ve fabrika arasındaki gidiş gelişlerini kontrol ve takip etmeyi kolaylaştırır. Üç farklı vuruşu olan bir şarkıda tempo tutmak, herkesin bildiği basit bir şarkının sadece nakaratını tekrar tekrar söylemek gibi: En küçük bir hatada hemen fark edilirsiniz. Tek şans kalabalık ve ortamdaki gürültüdür. İş çıkışında flörtle buluşmak için bu ritmi bozmayan ciddi başka düzenlemeler yapmak gerekir. Aileye fazla mesaiye kalacağını söyleyip sevgiliyle buluşmak ama bir şekilde fabrikaya geri dönüp mesai çıkışı eve gitmek için binilmesi gereken servisle eve dönmek bu düzenlemelerin en yaygın kullanılanıdır. Genç kadın bu düzenlemeyle tam saatinde evinde olacaktır ancak tehlike sadece saatle ilgili değildir. Kimseye görünmemelidir de. Sanayi bölgesi kent merkezine uzak bir yerde konumlandırılmıştır; ayrıca, özellikle 20 yıl önce, içerisinde oturup zaman geçirilecek bir kafe/işletme barındırmaz. Kent merkezine gitmek hem zaten sınırlı olan görüşme süresini iyice kısalttığından hem de o zaman sayıları çok olmayan bir kafede oturmak bir tanıdığa ya da tanıdığın tanıdığına yakalanma riski içerdiğinden çok güvenli bulunmaz. Zamansal ayarlama kusursuz bir şekilde yapılsa da buluşulacak mekânı organize etmek kolay değildir. En yaygın kullanılan çözüm, arabada buluşmaktır. Flört eden kişinin arabasının olması, romantik yakınlaşma için belirleyici olabili-

yor.

“Hiç unutmuyorum bir kere olmuştu evet. Belki Sedat’ın arabası olmuş olsaydı daha bu 8-6’ları dokuz buçuk yapabilirdik de. Sedat’ın arabası yoktu gelip beni almaya ya da zamanında beni götürmeye. Bir kere arkadaşıyla gelip almıştı o kadar. Dokuz buçuk servisine gene yetiştirmişti beni. Başka bir köyün durağına bırakmıştı. O köyün durağından binip köye gelmişim. Servisten inmişim gibi göründü.” (Gözde, 36)

Özel ve kamusal alanın arasında bir yerde konumlandırabileceğimiz arabalar, sınırlı fazla mesai saatleri düşünülünce zamandan tasarruf sağlayarak birlikte geçirilecek süreyi uzatır ve gençler için görülme olasılığını azaltarak kısmen korunaklı vakit geçirilecek alanı yaratır. Gözde “bir kere olmuştu” diye belirterek anlatsa da bunu kendi hikâyesi olarak dile getiren tek kişiydi. Gizli senaryoların eşlikçisi olarak fazla mesailere dair hikâyeler sıklıkla “başkalarının” hikâyeleri olarak anlatıldı:

“Ben yapmadım (...) gitmek istediğim zaman anneme söylüyordum. Annem zaten izin verdiği için o yüzden sıkıntı olmamıştı, hiç hani hiç öyle mesaiye gidiyorum deyip kaçmadım yani.” (XX)

Yukarıdaki ifadenin sahibi XX, bu senaryoyu uygulamadığını söyledi ancak kayıt almadığım bir görüşme esnasında başka bir katılımcıya aynı soruyu sorduğumda, kendisinin yapmadığını söyleyerek “ben yapmadım ama XX yaptı, ona sor o sana anlatır” dedi. XX kişinin bunu yapıp yapmadığının araştırma açısından hiçbir önemli olmasa da, ısrarla başkalarının deneyimleri üzerinden anlatılan bu küçük alan açma pratikleri ve gizli senaryolar, –yıllar öncesine ait olmalarına rağmen– bugün dahi kadınların iffetsiz addedilme

kaygıları nedeniyle, başkalarının hikâyesi olarak aktarılıyor. Bununla birlikte kendisinin ya da arkadaşının flört hikâyelerindeki erkekler, genellikle şimdiki eşleriydi. Bunun bir nedeni, gençlik döneminde türlü zorluklarla romantik ilişkide buldukları ilk ciddi flörtleri ile evlenmeleriyle, bir diğer nedenin evlenmedikleri flörtleri hakkında konuşmak istememeleri olduğunu söyleyebilirim. Tam olarak bu gibi hikâyeleri daha rahat anlatabilmeleri için görüşmeleri kadınların eşleri evde yokken, mümkünse yalnızlarken yapmaya özen göstersem de içselleştirilmiş toplumsal ahlak normları ve ataerkil tahakküm bizi yalnız bırakmadı.

Sonuç

Görüştüğüm kadınların gençlik dönemi hikâyelerinin işaret ettiği yaş aralığı sabit değildi. Genç kızlık döneminin başlangıç ve bitiş yaşları, anlatan kişiye göre de, aynı kişinin anlattığı farklı hikâyelere göre de değişti. Kişiden kişiye değişen gençlik yaşıyla birlikte dikkat çekici bir diğer şey, aynı kişinin aynı yaş aralığında başına gelen şeylerden söz ederken, anlattığı olaya göre kendini bazen genç bazen de çocuk olarak tanımlamasıydı. Gençlik döneminin işaret ettiği yaş, konu ve yaş aralığına göre değişse de gençlik dönemi anlatıları sıklıkla evlenme ile sonlandırıldı. Özetle gençlik kadınlar için, bekârlık anlamına geliyordu. Kadınlar gençlik dönemlerini bekâr ve çocuksuz olma hali olarak tarif ederken, fabrikayla kurdukları ilişkiyi de ev ve aile üzerinden tanımladılar. Böylelikle gençlik dönemi işçilik deneyimlerinin kadınlık deneyimleri ile nasıl iç içe geçtiğini, bekâr/evli/anne olma kıyaslamaları üzerinden izleyebilmek mümkün oldu. Kadınların gençlik döneminde evle kurdukları ilişki, işle kurdukları ilişkiden bağımsız olmak bir yana, bu ikisi birbirini doğrudan şekillendiriyordu. İş ve ev arasında kurdukları ilişkinin iki boyutu vardı: “evden kaçış, fabrikada nefes alış” bunlardan biriyken “evin sorumluluğundan azade işte olabilmek” bir diğeri oldu.

Görüşmeler zaman zaman nostaljik bir tona sahipti. Ancak kadınların gençlik dönemine dair duydukları nostalji daha az sorumluluğa ve daha az çalışmaya duyulan özlemde. Nostalji bugün yoğun tempolu ev işi ve fabrika işine dair öfkeyi de dile getirmenin bir yolu oldu. Görüşmeler esnasında dikkat çekici bir diğer konu da hayat hikâyelerinde yer almayan, yoklukları üzerinden konuştuğumuz şeylerdi. Okul ve eğitim ile ilgili hikâyeler bunlardan öne çıkanlarıydı. Toplumsal eşitsizlikleri çeşitli boyutlarıyla deneyimleyen, hayatı türlü kısıtlamalar ve engellemelerle süren kadınların hikâyelerini dinlerken sadece olanlar üzerine konuşmanın yeterli olmadığı, olanlar kadar olmayanlar ve öldürülenleri de göz önünde bulundurmanın, eşitsizliğin ve eşitlik mücadelesinin türlü boyutlarını anlamada yardımcı olabileceğini gördüm. Bu nedenle söz konusu kadınlar olduğunda, hayat hikâyemizi başımıza gelenler olarak izlemekten öte başımıza gelenleri nasıl deneyimlediğimiz, onları bugüne nasıl taşıdığımız, hayat hikâyemizde yer almayan hikâyelerin neden yer almadığı, yoklukların nasıl hissedildiği, neleri nasıl öldürttüğümüz, ataerkil pazarlık ve gizli senaryolarımızla hareket alanlarımızı nasıl genişlettiğimiz üzerine düşünmek, kolektif geçmişimize ve bugünümüze dair önemli bilgileri barındırıyor.

Son olarak eklemek isterim ki kadınların türlü ayrımcılıkla ve şiddetle yüz yüze olduğu, her gün kadın cinayeti haberleri aldığımız, kadın bedeninin savaş ganimeti sayıldığı, İstanbul Sözleşmesi'nin feshedildiği, 6284 sayılı kanunun seçim pazarlığı konusu edildiği, işçi kadınların hala eşit işe eşit ücret mücadelesi vermek zorunda kaldığı bir gündemde, kadınların sıradan hayat hikâyelerine, alan açma pratiklerine odaklanmak o kadar kolay olmuyor. "Feminist bir yaşam hikâyesi anlatmak o bedeni hissetmek ile ilgilidir. Bedene yığılmış şiddeti anlatmadan neyi anlatabiliriz ki?" (Köker 2023) Ama yine de makaleyi Tanıl Bora'nın (2014) şu ifadesini feministçe ve kadınca çıkarlarım doğrultusunda kullanarak bitirmekte hiçbir beis görmüyorum: Hegemonyayla mücadele, bir miktar da iktidar yokmuş gibi davranabilmeyi

gerektirmiyor mu? İktidar var, elbette – hem de nasıl var! Onu büsbütün unutmaktan söz etmiyorum; unutamayız. Aklımızı, fikrimizi, düşlerimizi, dilimizi, uğraşımızı, iktidarın markajından kurtarmaktan söz ediyorum. Kendi sözümüzü kurmaktan... Kendi ağımızı örmekten... Kendi hikâyemizi yazmaktan...

1 “Gender as serialty” kavrayışının Türkçe çevirisinde iki farklı kullanıma rastladım. Birincisi Aksu Bora’nın Kadınların Sınıfı kitabında kullandığı “süreklilik olarak toplumsal cinsiyet” çevirisi, diğeri ise Zeynep Direk’in “Simone de Beauvoir’da Adet Kanaması” adlı yazısında “dizisellik olarak toplumsal cinsiyet” kullanımınıdır. Kavrayıştaki süreklilik vurgusu çalışma için önemli görüldüğünden ilki tercih edilmiştir.

2 İsimlerinin önünde yazan “W.A_” WhatsApp Alıntısı ifadesinin kısaltmasıdır. Yazılı olarak iletilen bu metinler kadınların dil kullanımına dair bir bilgi de içerdiğinden herhangi bir imlâ ya da anlatım düzeltilmesi yapılmadan olduğu gibi kullanılmıştır. Makalede hikâyelerine yer verdiğim kadınların gerçek isimlerini kullanılmamıştır.

3 Deniz Kandiyoti, literatüre kazandırdığı ataerkil pazarlık kavramı ile “farklı erkek egemenliği ve akrabalık sistemlerinin cinsiyetler ve kuşaklar arasında yarattığı işbölümü, uyum, çatışma ve direniş biçimlerini aydınlatmayı amaçlar. Temelinde yatan “pazarlık” (bargaining) kavramı, eşitsiz ilişkilere dayanan toplumsal cinsiyet rejimlerinin, kadınların rızasını sadece birtakım normları içselleştirmeleri yoluyla değil aynı zamanda sistemin içinde edinebildikleri bazı güç ve güvence alanları sayesinde de kazandıkları varsayımına dayanır.” (Kandiyoti 2021)

4 Katılımcı zorunlu 8 yıllık eğitimin başladığı 1997-1998 eğitim-öğretim yılından söz ediyor. Eğer okula bir yıl daha geç başlasaydı veya sınıfta kalsaydı, 2012 yılında geçilen 4+4+4 sistemi ile okula gitmesi ailesinin inisiyatifinden çıkacak ve liseyi de okuyacaktı.

5 Nitekim bu durum, Türkiye’nin yakın dönem istihdam politikaları açısından şöyle ifade edilmektedir: “İnsana yapılan yatırım en verimli yatırım olarak görülerek, genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olan ülkemizde hızlı ve istikrarlı bir ekonomik büyüme ve sosyal gelişmenin gerçekleştirilmesi sağlanacaktır” (Ulusal Genç İstihdam Stratejisi 2020; 2019-2023 On Birinci Kalkınma Planı 2019).

6 “İşçi Sınıfına Bakmak: Çerkezköy’de İşçi Sınıfı ve Gündelik Hayat” (2016, 98) başlıklı yüksek lisans tezimi için yaptığım ve tezde kullandığım bir görüşmeden alıntıdır.

7 Richard Sennett ve Jonattan Cobb (2017) “Sınıfın Gizli Yaraları” adlı çalışmalarında toplumsal eşitsizliklerin işçi sınıfında yetenek, haysiyet, başarı/başarısızlık, yetersizlik, utanma gibi dile getirilmeyen duygularla nasıl deneyimlendiğini ele alırlar.

Kaynakça

- Ahmed, Sara. *Duyguların Kültürel Politikası*, çev. Sultan Komut (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015).
- Aksoy, Nazan. *Kurgulanmış Benlikler: Otobiyografi, Kadın, Cumhuriyet* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009).
- Beauvoir, Simone de. *Kadın: İkinci Cins, Genç Kızlık Çağı*, çev. Bertan Onaran (İstanbul: Payel Yayınevi, 1993).
- Bora, Aksu. *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).
- Bora, Aksu ve İlknur Üstün. “Sıcak Aile Ortamı” *Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler* (İstanbul: TESEV Yayınları, 2005).
- Bora, Tanıl, “Hegemonya,” *Birikim e-Dergisi*, 10 Aralık 2014, https://birikimdergisi.com/haftalik/1306/hegemonya#.VzuLK8d2k_U. (Son erişim tarihi 17.11.2023)
- Boym, Svetlana. “Nostalgia and Its Discontents” *The Hedgehog Review* 9, no. 2 (2007): 7-18.
- Coles, Crystal D., F. Ellen Netting ve Mary Katherine O’Connor. “Using Prosopography to Raise the Voices of Those Erased in Social Work History” *Journal of Women and Social Work* 33, no. 1 (2017): 85-97.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. Ulusal Genç İstihdam Stratejisi ve Eylem Planı (2021-2023). <https://www.csgeb.gov.tr/media/86869/ulusal-genc-istihdam-stratejisi-ve-eylem-planı-2012-2023.pdf> (Son erişim tarihi: 10.10.2023)
- Demir, Ömer ve Mustafa Acar. *Sosyal Bilimler Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992).

Gannon, Susanne ve Mariana Gonick. "Collective Biography as a Feminist Methodology," *Strategies for Resisting Sexism in the Academy Higher Education, Gender and Intersectionality* ed. Gail Crimmins (2019), 207-224.

Heilbrun, Carolyn G. *Kadının Özyaşamını Yazarken...*, çev. Yurdanur Salman ve Gülşat Aygen (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992).

Jones, Angela. "Lessons from the Niagara movement: Prosopography and Discursive Protest," *Sociologist Focus* 49, no. 1 (2016): 63–83.

Köker, Eser. 2023. "Feminist Otobiyografi Atölyesi Notları" Çevrimiçi Atölyeyi Düzenleyen: Birarada Bilim, Sanat, Eğitim, Araştırma ve Dayanışma Derneği.

Kandiyoti, Deniz. "Ataerkil Pazarlık," *Feminist Bellek*, 5 Ocak 2021, <https://feministbellek.org/ataerkil-pazarlik/> (Son erişim tarihi 21.11.2023)

Laz, Cheryl. "Act Your Age," *Sociological Forum* 1, no. 13 (1998): 85-113.

Lüküslü, Demet ve Kezban Çelik. "Sessiz ve Görünmez, 'Genç' ve 'Kadın': Ev Kızı," *Toplum ve Bilim* 112, (2008): 101-118.

Le Guin, Ursula K. *Kadınlar, Rüyalarda, Ejderhalar*, çev. Müge Gürsoy Sökmen et. al. (İstanbul: Metis Yayınları, 2011).

Mumcu, Nalan. "İşçi Sınıfına Bakmak: Çerkezköy'de İşçi Sınıfı ve Gündelik Hayat," (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016).

Pamuk, Deniz. "Yaş ve Toplumsal Cinsiyetin Kesişimselliği: Toplumsal Cinsiyeti ve Yaşı Oluşturma," *Senex Yaşlılık Çalışmaları Dergisi* 2, (2018): 78-84.

Randall, William. *Bizi "Biz" Yapan Hikayeler Kendimizi Yaratma Üzerine Bir*

Deneme, çev. Şen Süer Kaya (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014).

Reay, Diane. "Gendering Bourdieu's Concepts of Capitals? Emotional Capital, Women and Social Class," *Feminism After Bourdieu* ed. Lisa Adkins ve Beverley Skeggs (New Jersey: Blackwell Publishing, 2004), 57-74.

Riessman, Catherine Kohler. "When Gender is Not Enough: Women Interviewing Women," *Gender and Society* 1, no. 2 (1987): 172-207.

Rogers, Helen, ve Emily Cuming. "Revealing Fragments: Close And Distant Reading of Working-Class Autobiography," *Family&Community History* 21, no. 3 (2018): 180-201.

Savran, Gülnur Acar. "Sunuş," *Cinsiyetler Arası Toplumsal İlişkiler ve Kesişimsellik* ed. Gülnur Acar Savran (Ankara: Dipnot Yayınları, 2022), 5-24.

Scott, James C. *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, çev. Alev Türker (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014).

Sennett, Richard ve Jonathan Cobb. *Sınıfın Gizli Yaraları*, çev. Mustafa Kemal Coşkun (Ankara: Heretik Yayınları, 2017).

Stewart, Kathleen. *Sıradan Duygulanımlar*, çev. Zehra Cunillera (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2008).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: Strateji ve Bütçe Başkanlığı. On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Kalkınma Planı, 2019. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf (Son erişim tarihi: 10.10.2023)

Şenol, Funda ve Elif Ekin Akşit. "Kadınların Kuşaklar ve Sınıflar Arası Bilgi Aktarımları," *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girenken Türkiye'de Feminist Çalışmalar Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan* ed. Serpi

Sancar (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 525-561.

Tekcan, Rana. “Sessiz Sedasız Yaşayanlar: Biyografide Kadın,” *Kadınlar Dile Düşünce: Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet* ed. Sibel Irzık ve Jale Parla (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 145-156.

Toker, Nilgün. “Arkadaş Olmak ya da Bir Ortak Dünyaya Sahip Olmak,” *Amargi Feminist Dergi* 33, (2014): 32-35.

Woodman, Dan ve Johanna Wyn. “Class, Gender and Generation Matter: Using the Concept of Social Generation to Study Inequality and Social Change,” *Journal of Youth Studies* 18, no. 10 (2015):1402-1410.

Young, Iris Marion. “Gender as Serialty: Thinking about Women as a Social Collective,” *University of Chicago Press Journals* 19, no. 3 (1994): 713-738.